

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Beleid en belangen

Burgers, Henk

Citation

Burgers, H. (1986). Beleid en belangen. *Leidschrift : Weimar*, 2(January), 14-25. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72711>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72711>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Beleid en belangen

De invloed van belangengroepen op het economisch beleid in de Weimarperiode

Een beschrijving van de sociaal-economische gebeurtenissen en verhoudingen in een land gedurende een bepaalde periode kan snel ontaarden in een droge opsomming van cijfers. Inflatiepercentages, werkloosheidscijfers en begrotingstekorten spreken nu eenmaal niet erg tot de verbeelding. Het volgende artikel zal dergelijk cijfermateriaal zoveel mogelijk vermijden en vooral ingaan op de achterliggende verhoudingen, belangenconflicten en de wijze waarop die in beleid tot uitdrukking kwamen.

Wanneer we de sociaal-economische geschiedenis van de Weimar-periode in ogenschouw nemen, valt op hoe grillig deze verlopen is: in een periode van nauwelijks vijftien jaar maakt Duitsland sociale onrust en sociale vrede, begrotingstekorten en -overschotten, inflatie en deflatie, lage en hoge werkloosheid, sociale ellende en sociale zekerheid mee. Het lijkt erop, dat Duitsland in deze vijftien jaar geen rijksregering had die regelend optrad en adequaat ingreep wanneer de economische nood dat vereiste.

Daarmee is het thema van dit artikel reeds aangeduid: waren de diverse Weimar-kabinetten niet in staat een consequent beleid te voeren op sociaal en economisch terrein? En, als het antwoord hierop bevestigend is, welke oorzaken zijn daarvoor aan te voeren? We zullen hierbij ingaan op het beleid van de diverse kabinetten en de invloed van de verschillende belangengroepen daarop. Tevens zal bekeken worden of het voornamelijk negatieve beeld dat heden ten dage van de Weimar-periode bestaat juist is, of dat de Weimar Republiek op sociaal-economisch terrein toch iets bereikt heeft.

Duitsland in 1918

De Republiek van Weimar zag het levenslicht onder uiterst dubieuze politieke omstandigheden. Op sociaal-economisch terrein waren bovendien diepe sporen achtergelaten door de Eerste Wereldoorlog. De Duitse regering was in 1914 de oorlog ingegaan met het idee dat hij van korte duur zou zijn en dat het Duitse rijk de overwinning zou behalen. Dat optimisme leidde ertoe dat zij de oorlog financierde met behulp van leningen, de zogenaamde "Kriegs-anleihen". Aan belastingverhoging voor extra inkomsten werd niet gedacht:

de verslagen Geallieerden zouden immers de oorlogskosten gaan betalen!¹

Reeds in het derde oorlogsjaar bleek lenen niet meer voldoende om de begroting sluitend te krijgen en ging de regering over tot het drukken van extra bankbiljetten. Het effect van die geldtoename laat zich raden: tegen het einde van de oorlog was de Reichsmark met 50% in waarde gedaald. Daarnaast zag de nog jonge Republiek zich geconfronteerd met een verminderde capaciteit van het bedrijfsleven en een jaarlijkse financiële aderlating als gevolg van de herstelbetalingen, die in 1919 waren vastgesteld op een totaalbedrag van driehonderdmiljard Reichsmark. Door het tekort op de handelsbalans kon dat bedrag niet uit een exportoverschot gefinancierd worden. Bovendien moest de Republiek een verlies aan grondgebied accepteren, dat ongeveer ééntiende van het Duitse territorium besloeg².

Inflatie en apathie, 1918-1923

Aanvankelijk leek het erop dat met de komst van de sociaal-democraten in het kabinet-Scheideman een ander financieel-economisch beleid gevoerd zou gaan worden. Minister Erzberger van financiën wilde een streng aanpassingsbeleid gericht tegen de inflatie. Hij had al succes gehad met de invoering van een uniforme, progressieve belasting voor het hele Rijk en met een verhoging van de omzetbelasting. De politieke positie van het kabinet was echter wankel en het werd van diverse kanten aangevallen en bekritiseerd. Een consequente politiek van uitgavenbeperking en kredietrestricties ging het daarom uit de weg. Zo'n politiek zou wellicht de werkloosheid voor een bepaalde tijd vergroten, hetgeen een greep naar de macht van links zou kunnen uitlokken. Die angst moet geplaatst worden tegen een achtergrond van een voortdurende ontkenning van de legitimiteit van de regering (en zelfs van de nieuwe Republiek) door linkse en rechtse radicalen³.

Nadat Erzberger wegens een schandaal tot aftreden was gedwongen, zagen de diverse kabinetten maar af van een daadkrachtig beleid tegen de voortwoekerende inflatie. Want hoewel de financiële gevolgen rampzalig waren, maakte de Weimar Republiek door de onbeperkte kredietverlening en geldschepping van de Reichsbank tussen 1919 en 1922 een economische hausse door. Het aantal N.V.'s nam snel toe (van 5000 in 1913 tot 15000 in 1923), ook gestimuleerd door de vrij lage vennootschapsbelasting. De werkloosheid bleef op een laag peil, rond de vier procent van de beroepsbevolking en de regering was derhalve niet enthousiast om een streng bezuinigings- en aanpassingsbeleid te gaan voeren.

Ook pressie uit de industrie en de landbouw leidde tot een politiek van

vooruitschuiven. De industrie profiteerde ten eerste van de inflatie. Kredieten, door de Reichsbank zonder noemenswaardige restrictie verstrekt, waren op het moment van aflossing sterk in waarde verminderd. De geldontwaarding versterkte het verlangen van werknemers om langer te werken. De lonen werden lager en de produktie nam toe, evenals de winst. Veel bedrijven versterkten hierdoor hun economische basis. De inflatie zorgde zo voor een herverdeling van het nationaal inkomen ten gunste van het kapitaalbezit⁴.

Het is niet verwonderlijk, dat industriëlen (maar ook grootgrondbezitters) bij hun geestverwanten in het kabinet en de Reichstag aandrongen op een zo terughoudend mogelijk optreden van de regering. Zij vonden steun bij de Reichsbank en financiële experts van conservatieve zijde die een handige zondebok voor de inflatie vonden: dat de Reichsbank geen actieve, beperkende politiek kon voeren kwam niet door het slecht functioneren van de Duitse economie, maar door de jaarlijkse herstelbetalingen. Ofschoon het bedrag van de betalingen astronomisch hoog was, was deze redenering slechts gedeeltelijk juist, want de betalingen waren maar verantwoordelijk voor één derde deel van het totale begrotingstekort⁵.

Het bleek dat de diverse kabinetten sterk onder invloed stonden van de Reichsbank en de industriële lobby. Veel ministers kwamen zelf uit het bankwezen en het bedrijfsleven, of onderhielden daarmee nauwe betrekkingen. Dat leidde ertoe dat de belastingvoorstellen van het kabinet-Cuno, ingediend in de lente van 1923, door industriële pressie in de wandelgangen van parlement en ministeries zo aangepast werden dat het bedrijfsleven zoveel mogelijk werd ontzien⁶. Daarmee gaf de regering blijk van een beperkte sociale betrokkenheid. De inflatie van de jaren tot 1923 had namelijk ook veel schade aangericht: uitkeringstrekkers, kleine handelaren, middenstanders-allen waren zwaar getroffen. Velen raakten huis en grond kwijt, er trad een "Verelendung" op die tot gevolg had dat een groot deel van deze groepen permanent in het rechts-radicalen kamp terechtkwam en door de leiders daarvan gemakkelijk gebruikt kon worden voor hun agitatie tegen de Weimar Republiek.

Toen Frankrijk in januari 1923 het Ruhrgebied bezette omdat de Duitse regering haar verplichtingen niet nakwam, trad er een stroomversnelling in de inflatiecrisis op. Stakingen en passief verzet kostten de regering 40 miljoen Goldmark per dag, een enorme financiële last die nog werd vergroot doordat de Ruhrinkomsten wegvielen. Opnieuw werd het tekort op de begroting opgevuld door de bankbiljettenpers wat sneller te laten draaien. De infla-

tie werd nu zó absurd hoog, dat een krant op een zeker moment 200 miljard Reichsmark kostte. Nu begon het ook tot de industrie-en landbouwlobby door te dringen dat de inflatie alleen nog maar schade kon toebrengen. Opnieuw bleek hoezeer zij het beleid van het kabinet, dat sedert september 1923 onder leiding van Stresemann stond, naar de hand kon zetten. Toen de sociaal-democratische minister Hilferding de crisis wilde aanpakken met een rigoreus beleid van belastingverhogingen en kredietrestricties, stuitte dat op onoverkomelijke bezwaren van de industri lobby en werd Hilferding tot aftreden gedwongen. Zijn opvolger werd Hans Luther, een goede relatie van grootindustriëel Hugo Stinnes⁷. Luther was wel bereid de grote wens van het bedrijfsleven, een nieuwe munteenheid, in te willigen. Dat werd uiteindelijk de Rentenmark, gedekt door de waarde van industrie en landbouw en hun deviezenreserves. De weg leek nu vrij naar een grondige reorganisatie van de economie en de overheidsuitgaven. De vraag was evenwel of de kabinetten daartoe in staat waren: zoals we hiervoor gezien hebben bleken zij een speelbal te zijn in de handen van diverse belangengroeperingen, zodat de verwachtingen voor de jaren na 1924 niet hooggespannen waren.

Zig-zaggend naar een "SOZIALSTAAT", 1924-1928

De eerste kabinetsbesluiten na de stabilisatie gaven nog maar weinig blijk van een onafhankelijke koers. Het nieuw aangetreden kabinet-Marx vaardigde een aantal "Steuernotverordnungen" uit ter sanering van de begroting. De omzetbelasting werd verhoogd, hetgeen een aanzienlijke inkomstenvermeerdering voor de overheid betekende, maar voor de lage-en middeninkomens op een lastenverzwaring neerkwam. Dit terwijl door wijzigingen in het fiscale stelsel de hogere inkomens en het bedrijfsleven nogal werden ontzien. Het kabinet voerde ook forse bezuinigingen door: het aantal ambtenaren werd flink verminderd en tevens werd het totaalbedrag van de werklozenuitkeringen bevroren, ofschoon de werkloosheid gestegen was van 253.000 in juni 1923 tot 1½ miljoen in december 1923. Het effect van deze regeringsmaatregelen was dat de begroting weer in evenwicht kwam en in 1924 zelfs een overschot vertoonde.

Evenals vóór de stabilisatie hadden de industriëlen grote invloed op het kabinet, dat door deze pressie een aantal belangrijke maatregelen achterwege liet. Het bedrijfsleven had tijdens de inflatiejaren buiten alle proportie in investeringsgoederen geïnvesteerd. Toen echter na de stabilisatie de prijzen nauwelijks meer stegen verloren veel bedrijven hun raison d'être⁸. Door middel van belastingverhogingen had het kabinet het bedrijfsleven kun-

dwingen zichzelf te rationaliseren en de overcapaciteit af te bouwen, maar de pressiegroepen uit de industrie weigerden elke lastenverzwaring. Om het kabinet duidelijk te maken dat het de ondernemers ernst was, dreigden zij met massale kapitaalvlucht. Hierdoor bleven maatregelen uit en bleef de overspannen economie (door Krohn een "fauler Wirtschaftsmechanismus" genoemd⁹) op de oude voet doorfunctioneren. Dit was mogelijk door de gestage stroom buitenlandse kredieten die na de ondertekening van het Dawes-plan (september 1924) begon binnen te vloeien.

Het Dawes-plan betekende een versoepeling van de herstelbetalingen en maakte het Ruhrgebied weer vrij. De grote toevloed aan dollars en ponden vormde echter zowel een zegen als een gesel voor de Duitse economie. Natuurlijk was het een verademing dat er nu voldoende liquide middelen ter beschikking waren (de Reichsbank voerde, na haar falende beleid van voor 1924 een zeer restrictief beleid) en dat er overal in Duitsland gebouwd en uitgebreid kon worden. Er werd fors geïnvesteerd in moderne fabrieken en de lonen begonnen weer te stijgen¹⁰. Maar tegelijk had de kapitaalstroom tot gevolg dat de noodzakelijke reorganisatie van de industrie uitbleef en de tendens naar invoer versterkt werd ten koste van de uitvoer. Door het inflatietrauma van 1923 vonden er nauwelijks meer besparingen plaats en zien we het verschijnsel optreden dat men te veel kapitaal invoerde en vrijwel niet aan binnenlandse kapitaalvorming deed¹¹.

Het Duitse bedrijfsleven was ondanks de nieuwe financiële mogelijkheden nog niet erg tevreden. Het vond de belastingdruk veel te hoog, evenals het niveau van de overheidsuitgaven en pleitte voor een verlaging van beide ter ontlasting van de produktiekosten. In de Reichstag vertolkten de rechtse partijen, ingefluisterd door de industriële lobby, eenzelfde mening. Zij wilden dat de overheid het bedrijfsleven zoveel mogelijk buiten schot liet, door ter bevordering van de export zowel de lonen als de belastingdruk te verlagen. Ook de linkse partijen en de vakbonden waren ontevreden met het kabinetsbeleid. Hun verlangens gingen uit naar prijsverlagingen en loonsverhogingen om zo de koopkracht en daarmee de binnenlandse afzet te vergroten¹². Het kabinet werd hierdoor heen en weer geslingerd tussen twee uitersten: de industriële pressiegroepen enerzijds en de vakbonden en de SPD anderzijds. De industriëlen hadden daarbij met hun lobbyingen meer succes. Plannen van het kabinet waren al door ambtenaren naar het bedrijfsleven doorgespeeld, nog voordat zij in de ministerraad werden behandeld. Bovendien bestond er regelmatig contact tussen de industrie (vertegenwoordigd door de werkgeversorganisatie RDI) en het ministerie van financiën, in de

persoon van Directeur-Generaal Popitz¹³.

Uit het eerste pakket maatregelen van de minister van financiën Luther (september 1924) bleek al dat de belangen van de industrie zwaarder wogen. Toen na de verkiezingen van december 1924 een centrum-rechtse Burgerblok-coalitie met Luther als Rijkskanselier aan de macht kwam, bleek dit nog eens te meer. In de herfst van 1925 werd de inkomstenbelasting verlaagd van 60% naar 40% en de vennootschapsbelasting van 35% naar 20%. Bovendien werden gunstige regelingen getroffen voor de kapitaalopbouw van de bedrijven¹⁴. De pressie uit de linkerhoek had duidelijk minder succes gehad: er kwam een kleine lastenverlichting voor kinderrijke gezinnen, maar tegelijk was er een lastenverzwaring voor de lagere inkomens in de vorm van een accijnsverhoging op onder meer bier en tabak en werden ook de huren verhoogd. In feite werden door deze maatregelen de hervormingen van Erzberger van 1919/1920 definitief teruggedraaid en zo de bezitsverhoudingen van vóór de Eerste Wereldoorlog weer hersteld¹⁵. Pogingen van het kabinet om een actief prijsverlagingsbeleid te voeren (één van de wensen van links) werden door de industriële lobby gefrustreerd toen het kabinet, om dit te bereiken, prijsafspraken tussen bedrijfstakken en kartelmisbruik wilde aanpakken.

Expansieve crisispolitiek

Het roer ging weer om toen in de winter van 1925/1926 een kortstondige economische crisis uitbrak, die de werkloosheid omhoog deed schieten tot 2½ miljoen. In tegenstelling tot het restrictieve crisisbeleid van 1923 voerde het kabinet-Luther nu een expansieve crisispolitiek¹⁶. Dit "nieuwe" beleid was daarom zo opvallend, omdat de regering een subtiele balanceeract opvoerde ter bevrediging van de diverse belangen.

Aan de verlangens van het bedrijfsleven werd tegemoet gekomen door lastenverlichting (verlaging van de fusie-, vennootschaps- en grondaankoopbelasting), exportbevordering, stimulering van de binnenlandse markt, subsidies aan ondernemingen en zelfs een werkverschaffingsprogramma. In wezen trad de overheid vanaf 1925/1926 op als ondernemer, iets wat in Duitsland niet nieuw was. Al sedert het einde van de 19e eeuw bemoeide de overheid zich actief met het economisch leven. Zo wijst Petzina erop, dat er na 1890 een duidelijke tendens was naar een economie van staatsbureaucratie, syndicaten en grootondernemingen¹⁷.

Het meest spectaculair van de maatregelen van het kabinet-Luther was het werkverschaffingsprogramma: door massale overheidsopdrachten wilde het kabinet het bedrijfsleven nieuwe impulsen geven met als speerpunten de me-

taalindustrie en de bouw. Maar ook op sociaal terrein en vooral in de woningbouw ontplooidde het kabinet een groot aantal initiatieven. In 1926 kwamen er 200.000 nieuwe woningen bij. De woningbouw was in de tweede helft van de jaren twintig een van de drijvende krachten in de Duitse economie. De overheid heeft hier, op directe en indirecte wijze, voor meer dan de helft aan bijgedragen¹⁸.

Gesteld kan worden dat het kabinet-Luther, in vergelijking met zijn directe voorgangers, een nieuwe weg was ingeslagen met zijn expansie van de overheidsuitgaven (tot eind 1927 werd er voor 350 miljoen RM aan subsidies verstrekt). Tevens slaagde het kabinet erin door deze maatregelen de sociale partners te pacificeren. Enerzijds waren er "ethische forderungen" in de groei naar een "Sozialstaat" (sociale zekerheid, meer gelijkheid van kansen), anderzijds bestond er de huiver van ondernemers voor "Sozialpolitik", een huiver die als het ware werd afgekocht met lastenverlichting en subsidies¹⁹. Dit bevorderde de rust op sociaal-en politiek terrein en voorkwam dat de Weimar Republiek hetzij een vakbondsstaat, hetzij een ondernemersstaat werd. Voor de rust en dat wankele evenwicht werd echter ook een zeer hoge, financiële prijs betaald, die uiteindelijk de weg vrijmaakte voor Adolf Hitler en zijn aanhangers.

Het kaartenhuis stort ineen, 1928-1933

Het beleid van het kabinet-Luther sloeg een gat in de Rijksbegroting. De actieve crisisbestrijding kostte het Rijk ruim één miljard RM en dat terwijl de inkomsten door de belastingverlagingen juist met 500 miljoen RM verminderd waren²⁰. Toch bleef de regering vasthouden aan het uitgangspunt dat de overheid een actief economisch beleid moest voeren. Een salarisverhoging voor overheidspersoneel in 1927 en een financiële ondersteuning van de werklozenverzekering in 1928 illustreerden dat nog eens²¹.

Het gevolg was dat tegen het einde van de jaren twintig het begrotingstekort tot 900 miljoen was opgelopen. Omdat het kabinet vreesde dat het buitenland (waar de meeste kredieten vandaan moesten komen) zou schrikken van de werkelijke begrotingssituatie, verborg het echter dit tekort door met allerlei rekentrucs de begroting een schijnbaar evenwicht te geven²². Het dilemma voor de regering was dat enerzijds een reductie van de jaarlijkse herstelbetalingen aan de Geallieerden hoognodig was om wat meer financiële speelruimte te krijgen, maar dat anderzijds het risico te groot was om door een openbaar maken van het werkelijke begrotingstekort, of door een aanspreken van de deviezenreserves, duidelijk te maken dat er wellicht

een einde zou komen aan de stroom (voornamelijk Amerikaanse)leningen. Aan de ene kant moest het kabinet, om te kunnen overleven, de sociale partners tevreden stellen, maar aan de andere kant stond het onder druk van de herstelbetalingscommissie in Berlijn, die financiële eisen stelde en scherpe kritiek had op de, in haar ogen, sociale vrijgevigheid van het Duitse kabinet²³.

De problemen werden verergerd door de wankelende positie van het in juni 1928 aangetreden Grote Coalitie-kabinet-Müller, een kabinet dat slechts bijeen werd gehouden door het gezamenlijke streven het Dawes-plan en met name de herstelbetalingen te herzien. Die herziening zou er ook komen in de vorm van het Young-plan, maar te laat, want in het najaar van 1928, anderhalf jaar voor het in werking treden daarvan, waren er al tekenen dat de economische hausse voorbij was. Doordat de stroom Amerikaans kapitaal langzaam opdroogde (in 1929 was er een afname van 1 miljard naar 200 duizend dollar) en ook Frankrijk zijn korte termijnkredieten snel terugtrok, steeg de werkloosheid, toch al hoog gedurende de jaren twintig, tot 1,9 miljoen. De New Yorkse beurskrach van oktober 1929 deed het kaartenhuis Duitsland echt in elkaar storten. In versneld tempo werden de buitenlandse, snel intrekbare korte termijnkredieten teruggetrokken, de bedrijfsinvesteringen zakten in, de aandelenkoersen kelderden en een reeks faillissementen zorgde voor een explosie van de werkloosheid tot 3 miljoen in het eerste kwartaal van 1930²⁴.

Het kabinet-Müller kon in de maanden voorafgaande aan de beurskrach weinig ondernemen om het naderende onheil te voorkomen. Doordat de tegenstellingen tussen de diverse sociaal-economische groeperingen zich hadden verscherpt (met name de industriële achterban van de regeringspartij DVP stuurde aan op een breuk met de SPD) was het kabinet in wezen vleugellam. In maart 1930 kwam het ten val en trad Heinrich Brüning aan als nieuwe Rijkskanselier, met een kabinet vol representanten van grootgrondbezit en industrie²⁵.

Brüning draaide het beleid dat sedert 1925 gevoerd was terug tot de restrictieve politiek van voor 1923. "Deficit spending" werd resoluut van de hand gewezen. Het "prestigebeleid" van grootse sociale weldaden en lastenverlichting voor het bedrijfsleven moest nu plaatsmaken voor een "reparatiebeleid"²⁶. Nieuw (of zo men wil:oud) aan dit beleid was, dat crisisbestrijding en herstelbetalingen niet samen konden gaan. Bezuinigingen op de overheidsuitgaven met 38% en een strenge deflatiepolitiek in de vorm van kortingen op sociale voorzieningen, bevriezing en uiteindelijk verlaging

van lonen en prijzen en belastingverhogingen vormden de kern van het regeeringsbeleid. Ter legitimering hiervan wees men op het enorme begrotingstekort.

De strijd tegen de herstelbetalingen won de Duitse regering uiteindelijk (Hoover-moratorium, juli 1931), maar wel ten koste van een complete economische en politieke ineenstorting. In de zomer van 1931 brak er een bankcrisis uit, als gevolg waarvan een nauwelijks te stoppen kapitaalvlucht plaatsvond. De Reichsbank raakte bijna de helft van haar valutareserves kwijt. De devaluatie van het Engelse pond met 30% was er de oorzaak van dat Duitsland uit de wereldmarkt geprijsd werd, omdat het kabinet-Brüning het niet aandurfde ook een dergelijke stap te ondernemen.

Inmiddels was de Republiek van Weimar ook in een politiek-staatskundige crisis terechtgekomen, doordat na de verkiezingen van september 1930 zowel een Grote Coalitie als een Burgerblok-coalitie qua zetelaantal niet meer tot de mogelijkheden behoorden en de electorale winst naar twee radicale, de Republiek vijandig gezinde partijen, de KPD en de NSDAP, was gegaan. Steeds vaker moest het kabinet terugvallen op het beruchte grondwetartikel 48, waardoor het via noodverordeningen kon regeren. Die noodkeuze van het kabinet maakte dat het in toenemende mate afhankelijk werd van president Hindenburg en diens adviseurs. In feite was de parlementaire democratie daarmee al geruime tijd voor januari 1933 de bestaansmogelijkheden ontnomen.

Chaos

Nadat Brüning in mei 1932 door de lobby van grootgrondbezitters ten val was gebracht, kwam ook een einde aan zijn tweejarig beleid van kredietrestricties, uitgavenbeperking en loon-en prijsverlagingen. Met de komst van Franz von Papen ging het roer opnieuw om. Tegen de achtergrond van een toenemende desintegratie van het openbare leven kwam het kabinet, in de vorm van een ambitieus werkverschaffingsprogramma, met een politiek van "Ankurbelung der Wirtschaft"²⁷.

Hoewel dit beleid een welkome breuk betekende met de deflatiepolitiek van Brüning, was Von Papen te kort aan de macht om het effectief te laten zijn. De laatste maanden van de Republiek werden steeds meer gekenmerkt door buitenparlementaire chaos en politieke complotten in de omgeving van Hindenburg.

Door die machinaties in het presidentiële paleis kwam Von Papen in december 1932 ten val, om opgevolgd te worden door generaal Schleicher, die

Von Papens beleid voortzette: werkverschaffing, winterhulp, een noodplan voor de jeugd en een hervatting van het landbouwhervormingswerk van Brüning²⁸. Maar ook Schleicher zat niet lang op de kanseliersstoel. Opnieuw maakte niet het parlement, maar het gekonkel in het presidentiële paleis een einde aan een kabinetsleven. In januari 1933 werd Schleicher opgevolgd door Adolf Hitler, die het programma van actieve overheidsbemoeienis voortzette- in meerdere betekenissen. De Republiek van Weimar was toen echter al ten grave gedragen.

Slotopmerkingen

Wanneer we het voorgaande nog eens overzien, kunnen we constateren dat het financiële en sociaal-economische beleid van de regering tussen 1918 en 1933 heen en weer geslingerd werd tussen uitersten. Oorzaak hiervan vormde het feit dat de diverse kabinetten vaak speelbal waren van diverse belangengroeperingen en probeerden zowel het bedrijfsleven als de arbeidersmassa tevreden te stellen. In wezen durfde niemand te kiezen: de sociaal-democraten durfden de invoering van een echt gesocialiseerde staat niet aan; de rechtse partijen, met de Deutschnationalen voorop, durfden niet daadwerkelijk verzet tegen de nieuwe Republiek te bieden. Hierdoor had de Weimar-Republiek te kampen met een politiek machtsvacuüm, dat men probeerde op te vullen door iedereen zoveel mogelijk tevreden te stellen, uit vrees dat een extremistische partij aan de macht zou komen, wat in 1933 uiteindelijk ook gebeurde. Werkgevers kregen belastingvoordelen en werknemers sociale voorzieningen. De Weimar Republiek werd noch een kapitalistische ondernemersstaat, noch een sociale vakbondsstaat.

Een en ander neemt niet weg dat tijdens de chaos van 1922/1923 de bedrijven gigantische winsten maakten. Na de stabilisatie kreeg het "grootkapitaal" belastingvoordelen en wisten de machtige lobby's het kabinetsbeleid in voor hen gunstige zin om te buigen. Toch gaat het te ver om te concluderen dat de arbeidersmassa voor het grootkapitaal heeft moeten bloeden. Dat zij minder vruchten van het financieel-economisch beleid heeft kunnen plukken staat vast, beweren dat zij heeft geleden onder de stelselmatige bevoordeling van de ondernemers is onjuist. De Republiek van Weimar heeft een aantal prestaties op sociaal terrein op haar naam staan, zoals de achturige werkdag, een beter arbeidsrecht, sociale woningbouw en regeling van de werklozenverzekering.

De economische structuur, zoals die bestond in Duitsland in 1913-concentratie in grote ondernemingen, kartelvorming en een neo-mercantilis-

tisch protectionisme²⁹ - veranderde in de jaren twintig nauwelijks. Wel nam de overheid nieuwe taken op zich wat betreft het sociaal welzijn en corrigeerde zij waar nodig zeker na 1925, het marktproces. Dät is de tegenstrijdigheid van de Weimar Republiek: enerzijds een continuïteit wat betreft de structuur van de economie en de bezitsverhoudingen, maar anderzijds duidelijke vernieuwingen op het gebied van sociale voorzieningen en een verbetering van de levensstandaard, ook al kwam dat laatste wellicht eerder uit opportunisme dan uit een bepaalde overtuiging voort.

De herstelbetalingen hoeven we hier maar zijdelings te vermelden. Zij hebben nooit de financieel-economische betekenis gehad die vooral de rechtse partijen eraan toekenden. Hoewel zij de economische marges versmalden, vormden zij veeleer een politiek probleem. Voor het binnenland dienden zij als bliksemafleider voor elk probleem dat men aandroeg; naar het buitenland toe wees men erop dat in Duitsland ten gevolge van de herstelbetalingen een financiële chaos dreigde te ontstaan. Vooral Brüning wees hier voortdurend op en stelde dat hij een restrictief beleid moest voeren. De financiële erfenis van het "afkoopbeleid" van 1925-1926 stond een flexibel stimuleringsbeleid in 1930 in de weg. Toch kan het beleid van het kabinet Luther een succes genoemd worden in de voor de rest niet erg succesrijke Weimarperiode. De Republiek kan, voor de jaren 1925-1929, zeker aanspraak maken op de betiteling "Sozialstaat". De overheid voelde zich daadwerkelijk verantwoordelijk voor het wel en wee van haar onderdanen.

Het is tragisch dat de wereldcrisis na 1929 dit mogelijke begin van een langere periode van economische en sociale stabiliteit in Duitsland onmogelijk heeft gemaakt.

HENK BURGERS

Noten:

1. C.D. Krohn, Stabilisierung und ökonomische Interessen. Die Finanzpolitik des Deutschen Reiches 1923-1927 (Düsseldorf 1974), 13
2. D. Petzina, Die Deutschen Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit (Wiesbaden 1977), 77
3. H. Heiber, Die Republik von Weimar (München 1982¹⁵), 62-63
4. C.D. Krohn, "Helfferrich contra Hilferding. Konservatieve Geldpolitik und die sozialen Folgen der deutschen Inflation". Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 62 (1975), 76. Krohn, Stabilisierung, 19-20
5. Krohn, Helfferrich, 71
6. G. Craig, Germany 1866-1945 (Oxford)1978), 449

7. Krohn, Stabilisierung, 23
8. W.A. Lewis, Economic Survey, 1919-1939 (Londen 1978^B), 26-29
9. Krohn, Stabilisierung, 71
10. Heiber, Weimar, 162
11. Petzina, Deutschen Wirtschaft, 97
12. D. Herz-Eichenrode, Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung (Frankfurt 1982), 43-49
13. Krohn, Stabilisierung, 149
14. ibidem, 151 ; 181
15. ibidem, 164
16. Herz-Eichenrode, Wirtschaftskrise, 77
17. Petzina, Deutschen Wirtschaft, 77
18. Herz-Eichenrode, Wirtschaftskrise, 15
19. ibidem, 39-48
20. ibidem, 211
21. Voor het thema van de groeiende onbetaalbaarheid van de sociale voorzieningen, zie ook: J. von Krüdener, "Die Überforderung der weimarer Republik als Sozialstaat", in: Geschichte und Gesellschaft, 11 (1985), 358-376
22. Herz-Eichenrode, Wirtschaftskrise, 219
23. ibidem, 231-233
24. Petzina, Deutschen Wirtschaft, 98
25. ibidem, 101
26. Herz-Eichenrode, Wirtschaftskrise, 238-240
27. Heiber, Weimar, 263
28. ibidem, 270
29. Petzina, Deutschen Wirtschaft, 76